

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВАСИЛЕМ СТУСОМ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦИКЛУ РАЙНЕРА МАРІЇ РІЛЬКЕ «ДУІНСЬКІ ЕЛЕГІЇ»

У статті зроблено спробу проілюструвати найбільш повторювані стильові особливості творчості австрійського поета кінця XIX – початку ХХ століття Райнера Марії Рільке на матеріалі циклу «Дуйнські елегії» та порівняти їх із перекладами Василя Стуса.

Ключові слова: стильові особливості, адекватність перекладу, фонетичні повтори (асонанс, алітерація), лексичний матеріал, складні слова, речення, пунктуація.

В статье сделана попытка проиллюстрировать наиболее повторяющиеся стилевые особенности творчества австрийского поэта конца XIX – начала XX века Райнера Марии Рильке на материале цикла «Дуйнские элегии» и сравнить их с переводами Василия Стуса.

Ключевые слова: стилевые особенности, адекватность перевода, фонетические повторы (ассонанс, аллитерация), лексический материал, сложные слова, предложение, пунктуация.

This article is attempted to illustrate most repeatable style features in works of Austrian poet end XIX – beginning of XX century Rainer Maria Rilke on basis of the cycle «Duino Elegies» and compare them with translations Vasyl Stus.

Keywords: style peculiarities, adequacy of the translation, phonetic reiterations (assonance, alliteration), lexical material, compound words, sentence, punctuation.

Вступ. Райнєр Марія Рільке (1875-1926) є, на думку багатьох дослідників (А. Березіної, В. Адмоні, Д. Наливайка), одним з яскравих представників славетної когорти символістів – неперевершених майстрів у відображенії найтонших людських відчуттів і переживань із використанням найбільш витончених і винахідливих форм, поєднань мовних знаків.

Постановка проблеми. Лінгвістична категорія «стильові особливості» стойть зараз на порядку денному, отже систематизація вже існуючих матеріалів про творчість Рільке, розгляд його поезії з нової точки зору під кутом фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного та стилістичного аспектів, порівняння цих аспектів-оригіналів з аспектами-перекладами і визначають подальші завдання.

Формулювання цілей статті. Завданнями статті є: надати стислу панорами дослідників циклу Р. М. Рільке «Дуйнські елегії»; розглянути переклади поезії Р. М. Рільке В. Стусом; розібрати фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні аспекти стилістики та з'ясувати за допомогою компаративного аналізу імовірність збереження або неможливість відтворення цих аспектів у перекладах В. Стуса; визначити мовні засоби народження думок двох митців. Під час вивчення поетичного матеріалу в дослідженні використано компаративний метод. Крім того, було застосовано метод статистичного підрахунку.

Аналіз досліджень і публікацій. Творчий доробок Р. М. Рільке розглядався вже багатьма науковцями з різних підходів, ними зроблено чимало: перекладено твори митця на різні мови, що дало читачам різних країн змогу ознайомитися з творчістю австрійського поета; проаналізовано його поезії з різних аспектів: біографічного, лінгвістичного, літературознавчого, стилістичного і т. д., що дало можливість глибше зрозуміти тексти митця і полегшило вивчення його творчості; зібрано багатий епістоляр митця, без якого було б важко в повному обсязі осягнути глибину творчості поета; шляхом порівняння виявлено відмінні та схожі риси манери творення поезії автором оригіналів та манери творення перекладів австрійця; досліджено психологічні особливості митця, його стиль, філософію творчості тощо.

Як справедливо зазначає Л. Кравченко в книзі «Райнєр Марія Рільке й Україна» [1], окрім треба виділити доробок Д. Наливайка як досить вагомий, концептуально-цілісний внесок в українську рількеану. Новизною й актуальністю вирізняються розвідки Л. Цибенка, П. Рихла та ін., у яких проаналізовано близькість поетичної манери Р. М. Рільке поетичній манері найталановитіших його українських перекладачів М. Ореста, В. Стуса, а також австрійського поета П. Целана. Л. Цибенко, зосереджуючи увагу на феномені конгеніальності обох поетів, опислює

основні засади творення перекладного тексту та виявляє роль витонченої поетичної інтуїції В. Стуса [2].

Основою духовного пошуку третього й останнього етапу творчості Р. М. Рільке була концепція духовного перетворення земного світу. Вона знайшла всебічне втілення в новаторських циклах «Дуйнянські елегії» [3]. З усіх перекладачів поезій Р. М. Рільке, а це – М. Бажан, В. Стус, С. Гординський, Ю. Липа, Л. Мосенда, О. Луцький, В. Залозецький і т. д. – до перекладу «Дуйнських елегій» звернулися лише М. Бажан, О. Жупанський, О. Зуєвський, О. Колашник, Л. Череватенко та В. Стус [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. У даному дослідженні творчість Р. М. Рільке розглядається під кутом стилізових особливостей мовних рівнів, тобто особливостей ідіолекту австрійського митця та уміння перекладача зберегти та правильно відтворити у мові-перекладі ці особливості. Перекладачеві важливо знати і розрізняти відмінні та схожі риси цих мовних рівнів в німецькій та українській мовах. Отже, порівнюючи оригінали «Дуйнських елегій» із перекладами В. Стуса, розглянемо найбільш повторювані у циклі Р. М. Рільке особливості фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного та стилістичного рівнів.

У повсякденній мові звуки використовуються довільно, так як носій мови спеціально не замислюється над тим, які з них слід застосовувати. Тим часом багато авторів художніх творів, особливо поети рівня Р. М. Рільке, здійснюють ретельний відбір звуків, керуючись естетичними завданнями. Отже, на фонологічному рівні у своїх поетичних творах Р. М. Рільке використовує так звану сукупність прийомів фонетичної організації тексту, поєднуючи приголосні звуки в таких словах як наприклад: *«das plötzlich begeisterter Schicksal singt ihn hinein in den Sturm seiner aufrauschenden Welt»*. У наведеному прикладі багаторазовий повтор таких приголосних: фрикативних глухих *[s]* (літера «*s*»), фрикативного дзвінкого *[z]* (літера «*s*»), *[ʃ]* (букво-сполучення «*st*»), смичних глухих приголосних *[t]* (буква «*t*») та *[k]* (букво-сполучення «*ck*»), африкати *[ts]* (букво-сполучення «*tz*»), щілинного глухого приголосного *[ʃ]* (букво-сполучення «*sch*») є помітним на слух. Повторення одних і тих же звуків потрібно Р. М. Рільке в ролі додаткового засобу ритмізації мови. Тому такий фонетичний прийом (звуковий повтор) важливо виділити в першу чергу як основний у творчості митця. У поета до числа таких повторів належать ще алітерація й асонанс.

Повтори звуків або їх поєднання можна пов'язати в елегіях митця з певним семантичним значенням. Ретельним підбором слів Р. М. Рільке формує зв'язок звукових повторів зі слуховим образом шуму води. Таким чином, сполучення приголосних звуків *st*, *r*, *s*, *sch* у реченні *«Sturm seiner aufrauschenden Welt»* передає на фонетичному рівні шум і клекіт водяних потоків. В. Стус намагається відтворити те саме, але вже за допомогою українського звукопису, порівнямо: *«хто долю напхненну знагла співає йому в розкошаній всесвіту бурі; о джерела рік щалених – о Ursprung reißender Ströme»*. Бачимо, що поєднання

приголосних звуків *zk*, *r*, *ил*, *дж*, *их* відтворює водний клекіт, особливо добре це відчутно під час усного мовлення (під час декламування вірша).

Підтвердженням того, що Р. М. Рільке є майстром фонетичної побудови вірша є висновки З. П. Кулікової, яка пише, що фонетичні повтори в поезії Р. М. Рільке є зображенально-виразними, римо- та ритмоутворюючими засобами. Вірші поета сполучають у собі ритмічний малюнок, що постійно варіює, строфічну форму, риму і велику кількість звукових повторів [5].

Асонанси та алітерації роблять поетичний твір митця гармонічним та локалізованим. Адже в наведеному нижче прикладі літеру «*s*» Р. М. Рільке використовує три рази, але звук *[s]* чуємо два рази; буква «*t*» зустрічається 6 разів, а звук *[tʃ]* – 5; літеру «*h*» та буквосполучення «*ch*» п'ять та два рази відповідно, а звуки *[h]* та *[x]* чутно лише по одному разу кожний; літеру «*r*» графічно використано п'ять разів, а звук *[r]* чутно три рази: *«aller Erschaffung, – Pollen der blühenden Gottheit, Gelenke des Lichtes, Gänge, Treppen, Throne»*. Для порівняння з перекладом В. Стуса підрахуємо: *«світомоврення, – пилок заквітлого божества, суглоби світла, балюстраї, сходи, престоли»* (звук *[c]* – сім разів, звук *[m]* – сім разів, звук *[x]* лише один раз, звук *[p]* – три рази). Отже бачимо, що перекладач використав утричі більше звуку *[c]* в перекладі, однаково кількість звуку *«р»*, кількість алітерацій зі звуком *[tʃ]* і в оригіналі, і в перекладі майже однакова, із відривом лише на дві одиниці в перекладі, а от звук *[x]* В. Стус використав лише один раз, а у Р. М. Рільке – два. Це свідчить лише про одне – про неймовірну важкість зберігати при перекладі той самий звуковий склад, який було використано творцем оригіналу. Адже мови різні, звуки і букви в них теж різні і нерідко перекладачеві потрібно дуже постаратися, щоб досягти того ефекту, який відчутний в оригіналі.

Інший приклад тільки підтверджує сказане попередньо: *«Ihr aber, die ihr im Entzücken des anderen zunehmt, bis er euch überwältigt anfleht: nicht mehr –; die ihr unter den Händen euch reichlicher werdet wie Traubenzähre»* і переклад В. Стуса: *«Але в захопленні другого ви нарощаєте доти, поки, подоланий вами, він молитиме: годі! а під долонями ви наливаєтесь собою, як наливаються часом кетяги виноградні»*. Підрахуємо і зробимо висновок, що Р. М. Рільке взагалі не використав ані літеру, ані звук *[o]* у даному прикладі, а В. Стус, у свою чергу, застосував асонанс цього звуку цілих 16 разів; на противагу цьому Р. М. Рільке вживає звук *[r]* чотири рази (а літеру «*r*» – 14), у В. Стуса бачимо три повтори звуку *[p]* (і три повтори літери «*p*»), тобто в даному випадку В. Стусові майже вдається повторити склад звуку *[p]* Р. М. Рільке. Неможливість використання повторення одного звуку компенсується у В. Стуса повторами іншого, нехай навіть не з ряду тих самих голосних або приголосних, адже при передачі поезій Р. М. Рільке більш важливим є донести до читачів глибокий філософський зміст, закладений самим автором у вірш, а передача та збереження його ідіолекту відповідають уже за майстерність перекладача як

письменника і, можливо, певною мірою співавтора. Наведені цитати виявляють також інші характерні особливості творчості поета – «розривні» рядки з переносами, влучна, невимушена рима.

При перекладі з німецької на українську мову дискусійність завжди становлять складні слова, що складаються з двох різних основ і спонукають перекладача до детальних роздумів стосовно правильного та доречного перекладу таких слів. Р. М. Рільке не оминув у своїй творчості таких слів, адже вони є типовими та загальновживаними в німецькій мові. У Р. М. Рільке читаємо: *«Feigenbaum»* (іменник – одне слово), у В. Стуса: *«фігове дерево»* (прикметник та іменник – два слова). Зміст один і той же, але форма написання неоднакова. Звернувшись до словників, знайдемо в них такий переклад *Feigenbaum* – це й *інжир*, і *фігове дерево* (як у В. Стуса), і *смоківниця*, і *смоква*, і *фіга* (плід). Отже, чи не доречніше було б використати одне з вищеперелічених слів, щоб уникнути використання двох слів при перекладі?

Для української мови складні слова німецької мови – це майже безеквівалентна лексика при перекладі, саме тому інакше як одним, двома або більшою кількістю слів одне таке німецьке слово перекласти не виходить. Трапляються звичайно такі випадки, коли можна знайти повний український відповідник у мові-перекладі, наприклад: у Р. М. Рільке *«Sternbild»*, у В. Стуса *«сузір'я»* або *«буття»*, *«Hinüberbestimmen»* (у німецькій мові прислівник, чи то займенниковий прислівник *«hinüber»* вказує на знищення, знос, смерть), а тому читаємо у В. Стуса – *«ті, кому судилося померти»*; *«Herzrand»* – *«прискалка серця»* і *«Herzschlag»* – *«стукіт серця»*.

Замість множини В. Стус чує однину, хоча частину мови, що використана в оригіналі при цьому зберігає (займенник): *«wenige»* – а в перекладі *«той»*. Або, наприклад: *«пожертви синам»* (множина) – *«die Opfer dem Sohn»* (одніна). Отже, бачимо, що не завжди перекладають слова автора точно дослівно, зберігаючи всі особливості ідіоматики при цьому, перекладачам усе ж таки більш важливо передати зміст, донести основну мету написаного.

Німецьке слово *«ein Knabe»* на позначення хлопчика, підлітка, юнака, парубка, В. Стус перекладає як *«дитина»*, тобто, не враховуючи гендерний аспект, адже дитиною може бути як маленька дівчинка, так і маленький хлопчик незалежно від їх віку. У Р. М. Рільке наголошується саме на чоловічій статі.

Отже, відмінна сполучуваність слів у різних мовах, індивідуальний стиль автора оригіналу й автора перекладу – ці й ще багато інших аспектів ускладнюють завдання перекладача, даючи йому змогу шукати, підбирати різні варіанти перекладу, компонувати непоєднуване та комбінувати те, що, на перший погляд, скомбінувати неможна. У цьому й виявляється завдання перекладача – знайти або вигадати шуканий еквівалент і вдало застосувати його у тексті-перекладі.

Вибір лексичного матеріалу відіграє значну роль при перекладі на бажану мову. Словниковий склад

елегій Р. М. Рільке не є настільки забарвленим застарілими та рідковживаними словами як у В. Стуса, адже останній у своїх перекладах використовує не типові для тогочасної української мови слова (це і західно-українські слова, і архаїзми, і діалектизми, і рідковживані слова тощо). Але в той же час, як зазначають дослідники, манера письма В. Стуса гармонійно поєднала українську традицію із найкращими зразками світової – особливо, європейської спадщини.

Аналіз показав, що перша елегія включає такі вирази: книжні слова (вирази): *сонм, богорівний* (застаріле); розмовні слова (вирази): *поцуратися, пожбурити, навстіж, замолоду, цяцька*; діалектні слова (вирази): *жасній, будучина* (поетичне), *заким* (поки); рідковживані слова (вирази): *тъмавий, пожсаданий, близкений, поокремо, пойняти*; вигадані перекладачем слова: *ознаймований, звістувати, звістування*; поетичні слова, вирази: *подуми* (рідковживане), *юнка*; застарілі слова (вирази): *успокоєний* (від вспокоєний), *живущі*.

Друга елегія: діалектні слова (вирази): *жасній, знебулий*; застарілі слова (вирази): *бідо* (двічі), *вкрай, пестун, ачи* (двічі), *обриси, ласкавці* (народно-поетичне), *успокоєні*; рідковживані слова (вирази): *досвіткові узвишія, поокремо, есьмо*; книжні слова (вирази): *сущє* (також розмовне), вигадані перекладачем слова: *почезати, охвилля*.

Третя елегія: власні слова: *настриаливий, сніння*; застарілі слова (вирази): *уста, з'явя* (і розмовне), *успокоєні*; діалектні слова (вирази): *поранок, разити, жаснє*; розмовні слова (вирази): *просвітливий, прихилений*; західноукраїнське слово: *криївка*. Четверта елегія: поетичне: *лет, будучина* (і діалектне); розмовні слова (вирази): *схололий, запізнатавати*; діалектні слова (вирази): *відати, зизити* (косо дивитися); західноукраїнське слово: *прияяність* (від наявності).

П'ята елегія: розмовні слова (вирази): *невідь, нехіть, гримкоче, вичунювало, назнаю, раюють* (від міфологічного на позначення перебування в раю, відчування насолоди), *дециця* (трохи); рідковживані слова (вирази): *непогамована, ув, мосяжній* (тобто з латуні, жовою міді), *надмір*; книжнє слово: *являючи*; застарілі слова (вирази): *упокосний, припочаток, чудовній, перси* (рідковживане), *раменами* (плечима), *лічба*; діалектні слова (вирази): *освоєне*. Шоста елегія: рідковживані слова (вирази): *здавна*; західноукраїнське слово: *рури* (діалектне від труби), *прискалка*; діалектні слова (вирази): *чиніння*; власні слова: *дляючись*; застарілі слова (вирази): *уста, повіз румаків, рамена, утроба*; поетичне: *буття* (урочисте).

Сьома елегія: книжнє (рідковживане): *ество*; розмовні слова (вирази): *причуся, завулки, стачило* (вистачати); рідковживане: *зближеній*; власне: *чудуйся*; урочисте: *клич*. Восьма елегія: розмовні слова (вирази): *сколошкас, клякне, застували*; застарілі слова (вирази): *римі, кухоль*; рідковживане: *пойнятій* західноукраїнське слово: *засяг* (радіус, віддала). Дев'ята елегія: діалектні слова (вирази): *знакомі, зникоме*; власне: *охвилля, ословлення, ословився*;

застарілі слова (вирази): *кухоль*; розмовні слова (вирази): *зачудовання, зачудовання, зчовгають, дешиця*. Десята елегія: застарілі слова (вирази): *фіглярствують, явлена, стан, рамена*; розмовні слова (вирази): *цяцькована, знакомитий* (знаменитий); рідковживане: *зазив, овид* (обрій, виднокруг); поетичне: *недремний*.

Отже, взагалі у своїх перекладах «Дуйнських елегій» В. Стусом використано близько 33-х застаріліх слів; близько п'яти книжних слів та виразів; розмовних слів та виразів близько 30; діалектних слів – 16; 21 рідковживане слово (вираз); близько семи поетичних (одне з них – народнопоетичне) слів; власне вигаданих слів зустрічаемо близько 12; знаходимо близько п'яти західноукраїнських слів; одне урочисте слово.

Р. М. Рільке використовує довгі речення, але, відокремлюючи при цьому кожну завершену думку пунктуаційними знаками. Він розташовує розділові знаки таким чином, що це дає змогу читачам зупинитися під час читання і замислитися над прочитаним.

А В. Стус ділить великі речення на малі при перекладі, або з'єднує два коротких речення в одне, підлаштовуючись таким чином під сприйняття тексту українським читачем: «*Sein Aufgang ist Dasein; beständig nimmt er sich fort und tritt ins veränderte Sternbild seiner steten Gefahr.* – **Буття його – у злеті. Постійно зноситься він, стремить у мінливе сузір'я сталих своїх небезпек.**»

При перекладі найчастіше використовується прийом інверсії – зміни звичайного порядку слів у реченні для виділення змістової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення: «*War er nicht Held schon in dir, o Mutter.* –

Мамо, хіба вже в тобі не став він геросм.» До речі, у даному прикладі В. Стус на перше місце виводить лексему мати, адже українці виховані так, що для них мати завжди на першому місці, саме тому В. Стус (можливо, навіть і підсвідомо) починає переклад цієї строфі зі слова «*мамо*».

Пунктуацію не завжди збережено за оригіналом: «**Буття його – у злеті.** – *Sein Aufgang ist Dasein; abwärts den Saft und hinan: und er springt aus dem Schlaf.* – **Повниться соком, що виграє вві сні.**» Тим не менше це не шкодить розумінню елегії. Такі зміни не тільки не заважають українському читачеві зрозуміти зміст сказаного поетом Р. М. Рільке, а навпаки допомагають читачеві або слухачеві вникнути в рільківську мудрість та передбачливість.

Висновки з даного дослідження. При перекладі, на жаль, втрачається оригінальність віршів, але перекладач намагається зробити все можливе, щоб не втратити того відчуття дзеркальності, яке показав Р. М. Рільке. Автор перекладів не застосовує алітерації та асонанси в тих словах, у яких вони були у Р. М. Рільке, але він створює власні твори зі своїми звуковими повторами.

Отже, адекватність при перекладі зберегти дуже важко, потрібно мати неабиякі здібності, уміння та практичний досвід, щоб правильно та точно перекладати вірш-оригінал, зберігаючи при цьому зміст, усі особливості, весь той мовний та культурний колорит, який містить вірш. Кожен переклад – це твір того автора, який його зробив, і в кожному «перекладеному перекладанні» присутній перекладач із його словником, із його синтаксисом, із його поетичним досвідом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рільке Р. М. й Україна // Наукові студії та переклади з Р. М. Рільке. – Т. 2. – Дрогобич : «Коло», 2005. – С. 5.
2. Там само, с. 7.
3. Електронний ресурс : <http://school.xvatit.com/index.php?title>.
4. Кравченко Л. Василь Стус – інтерпретатор поезії Р. М. Рільке : [монографія] / Л. Кравченко. – Дрогобич : Коло, 2008. – С. 97–98.
5. Куликова З. П. Повтор как средство экспрессивности и гармонизации поэтических текстов М. Цветаевой и Р. М. Рильке : [автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук] / З. П. Куликова. – Ростов-на-Дону, 2007. – С. 14.